

Kagyzyň taýýarlanyşy

Category: Kitapcy, Şekillendiriş we heýkeltaraşlyk sungaty

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Kagyzyň taýýarlanyşy KAGYZYŇ TAYÝARLANYSY

Türkmen halkynyň kitap döretmek sungaty gadymy hünärmentçilik önümidir we ol milli şekillendiriş sungatymyzyň naýbaşy orunlarynyň birini eýeleýär. Kitap edilmekde esasy ulanylan önüm – kagyzydyr. Köne döwürlerde kagyzylar şu günlerimizdäki ýaly gönüden-göni ýazgy ýazyp bolýjak şekilde «fabriklerden» çykarylmandyr. Merkezi Aziýadan (Merw, Köneürgenç, Buhara... ýaly ýerlerinden), Çyndan (Hytaýdan), Hindistandan, Rumustandan (Kagydhane, Ýalowa, Bursa, Beýkoz... ýaly ýerlerinden), Ýewropadan haryt hökmünde eýläk-beýläk iberilen kagyzylar pürçikli, ýagny, ýüzünde galamyň ýöredilmesi mümkin bolmadyk halda eken. Geçmişde golýazmalary ýazmak üçin ýokary hilli kagyzylar ulanylypdyr. Kagyzylar üç görnüşe bölünipdir. Kagyzyň birinji görnüşi ýüpegiň galyndysyndan alynýardy. Ol kagyzy sary reňkli, galyň bolupdyr. Kagyzyň ikinji görnüşi ýüpekden hem kendirden alynýardy. Ol kagyzy ýokary hilli, berk bolupdyr. Kagyzyň üçünji görnüşi esgidir nah matadan ýasalýardy. Bu kagyzy ýuka bolup, aýna ýaly ýalpyldap durýardy. Kagyzy almak üçin ýüpegiň, kendiriň, kenebiň, zygyryň hem-de esgi-nah matanyň süýümlerini suw degirmeniň çarhy we agaç soky daşyň kömegi bilen döwüp owardypdyrlar. Emele gelen bulamaga meňzeş garyndyny suwly hendege guýup, gowy garypdyrlar we agaçdan edilen gamyş torly çarçuwa galyby bilen susup alypdyrlar. Şonda ussa galyby silkende, ownuk süýümler biribirine ýapysyp, kagyzy tagtalaryny emele getirýärdi. Şol kagyzy tagtalary guradyp, desse görnüşinde daňýardylar. Dessede 24 kagyzy tagtasy bolar eken. Haryt halynda-ka, umumylykda ak reňkde bolan kagyzylar gözi ýadadyanlygy sebäpli, ilki islenilýän reňke boýalardy, soňra ähärülenip ýalpyldadylypdyr, pürçek-pürüzleriniň aýrylyp tekizlenmegi üçin «mühre» edilipdir, ýagny, ütüklenip tekizlenip ýazgy ýazylyp boljak şekile getirilipdir.

Kagyzy boýamak üçin reňk beriji madda gaýnadylypdyr, şol reňki alan suw bir gaba guýulyp, kagyzzar onuň içine çümdürilip çykarylypdyr. Suwy özüne soran kagyzzar guradylanyndan soňra boýalmak islenilen reňki alypdyrlar. Kagyza reňk berlişi boýa çümdürilip çykarylan pamyk matanyň kagyzyň ýüzüne sürtülip boýanyň çyrşalyp guradylmagy bilen hem amala aşyrylyp bilner. Has goýurak reňk berilmek islenilýän bolsa, kagyzzar gaýtadan boýaly suwa batyrylyp çykarylypdyr. Boýalan kagyzzar ýüpden asylyp guradylypdyr.

Kagyzy reňklemek üçin ussalar dürli ösümlük boýaglaryny ulanypdyrlar. Mysal üçin, çaydan melemtilräk boýag, hozuň daşky ýaşyl gabygyndan we naryň gabygyndan mele reňk, soganyň gabygyndan gyzlymytyrak reňk, tut agajynyň gabygyndan sary boýag, saflo (guşgonmaz) güllerinden gyrmyzy boýag, sofora güllerinden sary boýag, zagpyran güllerinden gök boýag alynýardy. Mysal hökmünde ösümlükleriň birinden boýag alnyşy bilen tanyş bolalyň. Kagyzy gyrmyzy reňke boýamak üçin guşgonmaz ösümliginiň sary gülleri ýygnalyp, ýukajyk nah mata daňyp asýardylar. Gülleriň sary reňkini aýyrmak üçin düwünçegiň üstüne suw sepip goýardylar. Sary reňk suw bilen ýere akýar. Soňra gülleri kölegede guradypdyrlar. Gülleri, guransoň, olara biraz aşgar goşup, elleri bilen gowy garyp, ýene-de düwünçege daňyp asypdyrlar hem onuň üstüne suw sepip goýupdyrlar. Şonda gaba gyrmyzy ergin akypdyr. Şol boýaga kagyzzar tagtalaryny batyrypdyrlar hem-de ýarym günläp saklap çykarypdyrlar. Reňklenen kagyzzary kölegede guradypdyrlar. Reňkli ýa-da ak kagyzzaryň tagtalaryna bugdaý unundan alnan petli ýelimi çalyň, balykgulak bilen sürtüp ýalpyldadypdyrlar. Birnäçe gezek pet berlen we ýalpyldadylan kagyza hat ýazmak iňňän amatly bolupdyr. Şu günlerimizde ulanylan kagyzzarymyz fabriklerden çykanynda eýýäm, ýüzi ýalpyldadylan taýýar görnüşinde çykýar. Şol kagyzzaryň ýüzüne syýa bilen peroly bir zatlar ýazanynda, syýa kagyzyň içine sorulýar-da hapa tegmilli gelşiksiz ýazgy peýda bolýar. Ýöne köne döwürleriň usulynda äherlenip ýalpyldadylan kagyzyň ýüzüne çalyňan, syýany içe sorulmaktan gorayan ähär atly närese mürekkep syýany kagyzyň özenine geçirmän özünde saklapdyr. Şeýle ýagdaýda, ýazylan

ýazgy öl matajykdyr pamyjyk bilen süpürilip, ýa «ýalanyp», ýa-da gazalyp kagyzyň ýüzünden aýrylyp bilnipdir, бүдүр-сүдүрликler ýok edilip bilnipdir. Ähärlenen kagyz köneldigiçe ajaýyplaşypdyr, nepisleşipdir.

Kagyz taýýarlamaklykda iň kän ulanylan usul ýumurtgaň agynyň kagyzyň ýüzüne 1-2 gatlak edilip sünger bilen çalynmasydyr. Bu maksat üçin suwly bişirilen un suwuklygy hem ulanylypdyr.

Ähärlenen çig mal halyndaky kagyz bir hepdäniň içinde mührelenmese, biraz gijiräk ediljek mühreleme işlemeleriniň edilýän pursatynda çatlap ýarylyp başlaýar we kagyzy taýýarlamak üçin edilen zähmetler boşuna gidýär eken. Kagzy mührelemek işinde ulanylan çakmak mühre ýa-da mühre çakmagy, çykyntyly ýerine örän tekiz prizma şeklindäki çakmak daşy ýerleşdirilen, iki tutawaç goly bolan enjamdyr.

Mührelenjek kagyzlardan bir gatlagy mühre tagtasy ýa-da pesterek diýilen, damarsyz-çyzyksyz, gözsüz agaçdan edilen ulurak bir tagtanyň üstüne goýular eken. Bu tagta osman türkmenleriniň ülkesinde yhlamur agajyndan edilipdir. Tagta örän tekiz we içine tarap azajyk ýatanrak bolmaly eken. Mühreniň aňsat ýöredilip bilinmegi üçin gury sabyna sürülen bir ýumşak parça mührelenjek kagyzyň üstünde gezdirilipdir. Soňra çakmak mühreniň iki tutawaç golundan tutup, çykyntyly tarapyndaky çakmak daşy aşak bolar ýaly saklanyp kagyza sürtülipdir. Kagyz erkin ýagdaýda goýlup, mühre öňe-yza kagyza laýyk şekilde hereket etdiriler eken. Kagyz derrew ýalpyldamaga başlapdyr we ütüklenen ýaly tekizlenipdir.

Soňra mührelenen kagyzlar üst-üstüne goýlup, agyr enjam bilen üstünden basylyp goýlupdyr. Kagyzlar bir ýyl ýaly şeýle saklanandan soňra, galamyň gaty aňsat ýazyp biläýjek ýagdaýyna gelipdir... Ahyr soňunda, üstünde işlenmek üçin oňaly derejä ýetirilen ýokary hilli kagyz ýasaýjydan hatdadyň eline geçipdir. Kagyza hatdat hat ýazypdyr, soňra tezhipçi, miniatýuraçynyň eline geçipdir.

Şekillendiriş sungatynda miniatýura ýaly kitabyň bezelmeginde ulanylan birnäçe sungat şahalary-da bar. Bularyň hatarynda tezhip, ebru we kaaty ýaly sungat şahalaryny görkezmek bolar.

K.BAÝRAMOW,

A.ALMÄMMEDOW. Şekillendiriş we heýkeltaraşlyk sungaty